

Eğitim Hakkının Maddi Zemini: Çocuk Yoksulluğu ve Evrensel Okul Yemeği

Önder Uçar¹

Yoksulluk Nasıl Bir Çocukluk Yaratır?

Aynı sınıfta yan yana oturan çocuklar, görünüşte aynı eğitim sürecinin içindedir. Aynı öğretmeni dinler, aynı ders kitabını açar, aynı sınava girer. Fakat okul kapısından içeri taşıdıkları yaşam koşulları birbirinden köklü biçimde farklı olabilir. Bazı çocuklar güne yeterli bir kahvaltıyla başlarken bazıları evden aç çıkabilir. Bazıları okuldan sonra kendisine ait bir odada ders çalışabilirken bazıları kalabalık, soğuk veya rutubetli bir evde dinlenebileceği bir alan bulamayabilir. Bazılarının çantasında ihtiyacı olan kırtasiye malzemeleri ve beslenme bulunurken bazıları arkadaşlarının yanında çantasını açmaktan çekinebilir. Bazı çocuklar okuldan sonra oyun oynarken bazıları çalışmak, kardeşlerine bakmak veya ev işlerini üstlenmek zorunda kalabilir. Dolayısıyla çocukluk, her çocuk için aynı biçimde yaşanan ortak ve korunaklı bir dönem değildir. Çocukların yaşadıkları mahalle, ailelerinin gelir ve çalışma durumu, barınma olanakları, sağlık hizmetlerine erişimleri, toplumsal cinsiyet rolleri ile engellilik, göç ve ayrımcılık deneyimleri çocukluklarının imkânlarını belirler. Çocukluk, bir çocuk için oyun, öğrenme, dinlenme ve güven duygusuyla; başka bir çocuk için ise erken sorumluluklar, belirsizlik, dışlanma ve sürekli eksiklik hissiyle şekillenebilir.

Çocukların -0-17 yaş grubunda bulunan- yüzde 36,8'inin yoksulluk veya sosyal dışlanma riski altında olduğu Türkiye'de, çocuk yoksulluğunun sınırlı sayıdaki "ihtiyaç sahibi aileyi" ilgilendiren istisnai bir durum olduğunu iddia edemeyiz (TÜİK, 2025). Yaklaşık her on çocuktan dördünü doğrudan etkileyen böylesine yaygın bir eşitsizliği yalnızca ailelerin geçim sorunu veya sosyal yardım ihtiyacı

¹ onderucar@acikalandernegi.org

olarak değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü çocuk yoksulluğu çocuğun geliri yetersiz bir hanede yaşamasının çok ötesinde; beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel hakların gerçekleşmesi için gerekli özel ve kamusal kaynaklara erişememesi nedeniyle gündelik yaşamında yaşadığı yoksunlukları da kapsar. Bu nedenle hane gelirine dayalı parasal yoksulluk ile çocuğun doğrudan deneyimlediği çok boyutlu yoksulluk, birbirinin yerine geçen değil, birbirini tamamlayan iki düzey olarak ele alınmalıdır (UNICEF, 2025).

Çocuk yoksulluğu tartışmalarında çocukluk çoğu zaman geleceğe yapılan bir yatırım olarak ele alınır (Uprichard, 2008; Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, 2006). Yetersiz beslenmenin ilerideki eğitim başarısını, istihdam olanaklarını veya üretkenliği nasıl etkileyeceği ölçülür. Oysa çocuklar yalnızca geleceğin yetişkinleri değildir. Çocukluk, ileride gerçekleşecek başka bir yaşamın hazırlık dönemi değil, kendi başına değer taşıyan bir yaşam evresidir. Bu nedenle yoksulluğun çocuklar üzerindeki etkisini değerlendirirken yalnızca gelecekte ortaya çıkabilecek sonuçlara değil, çocuğun bugün nasıl yaşadığına da bakmak gerekir.

Yeterli ve sağlıklı beslenme, güvenli barınma, sağlık, eğitim, oyun, dinlenme ve toplumsal yaşama katılım birbirinden ayrılacak ihtiyaçlar değildir. Bunların her biri çocukların uluslararası sözleşmelerle güvence altına alınmış haklarıdır (Birleşmiş Milletler, 1995). Çocuk yoksulluğu bu yönüyle çok boyutludur. Evde yeterli yiyecek bulunmaması beslenme hakkını; kiranın ödenememesi ve sık taşınma barınma hakkını; ulaşım ücretinin karşılanamaması eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimi; uygun kıyafetin bulunmaması okul ve sosyal yaşama katılımı; oyun alanlarının ve boş zamanın yokluğu ise çocuğun dinlenme ve oyun hakkını etkiler. Aynı çocuk bu yoksunlukların birkaçını eş zamanlı yaşayabilir. Bu nedenle çocuk yoksulluğuna tek bir yardım kalemiyle veya yalnızca hane gelirini yükseltmeye odaklanan dar bir yaklaşımla cevap vermek yeterli değildir.

Bu yazıda, çocuk yoksulluğunu yalnızca çocukların bazı temel ihtiyaçlardan mahrum kalması olarak değil, çocukluğun hangi koşullarda yaşanabileceğini belirleyen toplumsal bir eşitsizlik olarak ele almaya çalışıyorum. Okul yemeğini ise yalnızca açlığın öğrenme üzerindeki etkilerini azaltan bir müdahale olarak değil, çocukların temel ihtiyaçlarını ailelerinin ödeme gücünden ve yardım almaya uygun bulunmalarından kısmen bağımsızlaştıran ortak bir kamu hizmeti olarak tartışıyorum. Bu açıdan okul yemeğini; çocuk yoksulluğunun bütününe çözmese de nasıl bir okul ve nasıl bir kamusalılık istediğimiz konusunda önemli bir örnek olarak ele alıyorum.

Çocuk Yoksulluğunu Hane İçerisine Sıkıştırmak

Çocuk yoksulluğunun kamusal tartışmalarda ele alınma biçimi, geliştirilecek politikaların ufkunu da belirler. Yoksulluğun yalnızca ailelerin gelir yetersizliği, işsizliği, çocuk sayısı veya kaynaklarını nasıl kullandığı üzerinden açıklandığı

yerde sorumluluklar da büyük ölçüde ailelere yüklenir. Böyle bir yaklaşım, düşük ücretleri, güvencesiz ve kayıt dışı çalışmayı, yüksek kiralari, bakım hizmetlerinin yetersizliğini, eğitimin görünmeyen maliyetlerini ve sosyal koruma sisteminin boşluklarını arka plana iter. Bu nedenle çocuk yoksulluğu, ailelerin bireysel kararlarına indirgenemeyecek; emek piyasası, konut, bakım ve sosyal koruma düzenleriyle birlikte ele alınması gereken yapısal bir sorundur (Thévenon ve diğ., 2018; ILO ve UNICEF, 2023).

Özellikle çocukların beslenememesi söz konusu olduğunda, sorun kolaylıkla ebeveynlerin çocuğa “iyi bakamaması” şeklinde çerçevelenebilir. Oysa birçok hanede ebeveynler, sınırlı kaynaklarını kira, fatura, gıda, ilaç, ulaşım ve okul giderleri arasında paylaştırmaya çalışmaktadır. Bir harcamanın karşılanması, başka bir temel ihtiyacın ertelenmesini gerektirebilir. Kiranın ödenebilmesi için gıda harcaması azaltılabilir; ilaç alınabilmesi için fatura geciktirilebilir; ulaşım masrafından kaçınmak için sağlık kontrolüne gidilmeyebilir. Bu tercihler özgür tercihler değil, yoksulluğun dayattığı zorunlu önceliklendirmelerdir.

Derin Yoksulluk Ağı olarak yaptığımız saha çalışmalarında da bu zorunlu önceliklendirmelere rastlamaktayız. Örneğin barınma koşullarına odaklanan araştırmamızda kira, enerji, sağlık ve eğitim giderlerinin aynı bütçe içinde birbirini doğrudan etkilediği; bir giderin karşılanmasının çoğu zaman başka bir temel ihtiyacın ertelenmesi anlamına geldiği görülmektedir (Derin Yoksulluk Ağı, 2026a, ss. 1–6). Engellilik ve yoksulluğun kesiştiği hanelerde bu ilişkinin daha da görünür hâle geldiğini gözlemliyoruz: Sağlık, rehabilitasyon ve bakım giderleri hane bütçesi üzerindeki baskıyı artırırken, bakım yükü hane üyelerinin çalışma ve gelir elde etme imkânlarını da daraltabiliyor (Derin Yoksulluk Ağı, 2026b, s. 13). Yalnız annelerle yürüttüğümüz saha çalışmalarında karşılaştığımız deneyimler de gelir güvencesi ile bakım sorumluluğunun birbirinden ayrı düşünölemeyeceğini göstermektedir. Bakım hizmetlerinin yetersiz olduğu koşullarda anneler bir yandan hanenin geçimini sağlamak için uzun saatler çalışmak zorunda kalırken, çocukların bakım sorumluluğu hanedeki diğer çocuklara kadar uzanabilmektedir (Derin Yoksulluk Ağı, 2025b, ss. 1–4).

Tüm bu nedenlerle örneğin “aile çocuğun beslenmesini neden karşılamıyor?” gibi bir soru, tek başına sorulduğunda diğer zorlukları, örneğin ücretleri, kiralari, sosyal destekleri, kamusal hizmetleri ve bakım düzenini açıklamakta yetersiz kalır: Sorunları hane içerisine hapseden bir açıklama, çocuğun haklara erişimini ebeveynlerin ekonomik kapasitesine bağımlı hâle getirir. Eğitim kâğıt üzerinde ücretsiz olsa bile kırtasiye, servis veya toplu taşıma, okul kıyafeti, ayakkabı, beslenme, hijyen malzemeleri, dijital araçlar ve sosyal etkinlikler ödeme gücü gerektiriyorsa çocukların eğitime katılım koşulları eşit değildir.

Sosyal yardımlar, bu eşitsizliklerin azaltılması bakımından hayati öneme sahip olabilir. Ancak sosyal yardımın varlığı tek başına hak temelli bir sosyal politika düzeninin kurulduğu anlamına gelmez. Yardımlar düşük tutarlı, parçalı,

başvuruya bağlı ve kurumların takdirine açık olduğunda kalıcı bir güvence oluşturmaz. Hak sahipliğinin sürekli kanıtlanması zorunluluğu ve desteklerin kesilebilmesi, aileleri belirsizlik içinde bırakabilir.

Bu yapı, çocukların ihtiyaçlarının ancak aile yeterince yoksul olduğunu kanıtlayabildiğinde karşılanması sonucunu doğurur. Beslenme, kıyafet, kırtasiye veya ulaşım gibi temel ihtiyaçlar böylece kamusal hizmetlerin olağan parçası olmak yerine yalnızca “muhtaç” olduğu tespit edilen çocuklara yönelik destekler hâline gelir. Bu ayırım, çocukları ailelerinin gelir durumuna göre sınıflandırır.

Hak temelli bir yaklaşım başlangıç noktasına ilaveten, politikaların tasarlanma, uygulanma ve denetlenme biçimini de değiştirir. Kamu politikalarının görevi en ağır yoksulluk koşulları ortaya çıktıktan sonra ailelere yardım etmekle sınırlı kalmaz; bütün çocukların temel haklara eşit, sürekli ve ayrımcılığa uğramadan erişebileceği hizmetleri baştan kurmayı gerektirir. Bu nedenle çocuk yoksulluğuyla mücadelede gelir desteği gerekli olmakla birlikte yeterli değildir. Gelir güvencesinin; ücretsiz ve nitelikli eğitim, sağlık, beslenme, barınma, bakım, ulaşım ve sosyal hizmetlerle birlikte düşünülmesi gerekir. Temel ihtiyaçların piyasa üzerinden karşılanması zorunluluğu devam ettiği sürece gelir desteğinin bir bölümü hızla kira, enerji, ulaşım ve sağlık giderlerine aktarılacak; çocukların beslenme, oyun ve sosyal yaşama katılım ihtiyaçları yine ertelenebilecektir (De Schutter, 2026, ss. 110–115).

Okul Kapısından İçeri Giren Derin Yoksulluk

Çocuklar okula yalnızca ders kitapları ve kırtasiye malzemeleriyle gelmez; evde yaşadıkları koşulları da beraberlerinde taşırlar. Açlık, uykusuzluk, barınma sorunları, bakım sorumlulukları, sık taşınma veya maddi kaygılar çocuğun okulda nasıl bulunduğunu, okula hangi koşullarda gelebildiğini, öğrenmeye ne kadar katılabildiğini ve arkadaşlarıyla nasıl ilişki kurduğunu doğrudan etkiler. Bu nedenle okul, çocukların toplumsal ve ekonomik farklılıklarını dışarıda bıraktıkları bir alan değildir. Çocukların aynı müfredatı takip etmesi ve aynı sınavlara girmesi de eşit koşullarda eğitim aldıkları anlamına gelmez. Farklı başlangıç koşullarını dikkate almayan bu biçimsel eşitlik, mevcut eşitsizlikleri okul içinde çoğunlukla yeniden üretecektir.

Çocuk yoksulluğunun beslenme, barınma, sağlık, bakım ve maddi güvencesizlik gibi birbiriyle ilişkili boyutları, yalnızca çocuğun okula kayıtlı olup olmadığına bakarak kavranamaz. Bu nedenle eğitime erişimi yalnızca kaç çocuğun okula kayıtlı olduğu üzerinden değerlendirmek yeterli değildir. Ulaşım parasını bulamayan, dışarıda bir işte çalışmak veya evde birisine bakmak zorunda kalan, sık taşınan, sağlık sorunları yaşayan ya da okulda aç kalan bir çocuk resmî olarak öğrenci olmaya devam ederken eğitimden giderek uzaklaşabilir. Bu uzaklaşma çoğu zaman ani bir kırılmayla değil, çocuğun okulla kurduğu maddi ve duygusal bağın zaman içinde zayıflamasıyla gerçekleşir.

Aç bir şekilde derse giren, gece yeterince uyuyamayan veya evde ders çalışabileceği bir alan bulunmayan çocuktan diğer öğrencilerle aynı performansın beklenmesi, başlangıçtaki eşitsizlikleri okul içinde başarı ve başarısızlık farkları olarak yeniden üretir (OECD, 2018). Böylece dikkati dağılan çocuk ilgisiz, uykusuz çocuk isteksiz, sık devamsızlık yapan çocuk sorumsuz olarak görülür. Yoksulluğun sonuçları böylece kolaylıkla çocuğun kişisel özellikleriymiş gibi okunabilir; yoksulluk koşulları altında yaşayan çocuklar işte bu kadar kolay etiketlenebilirler.

Okul aynı zamanda çocukların ekonomik farklılıklarının akranları tarafından görülebildiği bir toplumsal alandır. Kullanılan çanta, giyilen ayakkabı, katılabilen geziler ve etkinlikler, arkadaşları eve davet edebilmek veya okul çıkışında gidilebilecek yerler çocukların maddi imkânlarını gündelik hayatın içinde görünür kılar. Yoksunluk bu nedenle yalnızca belirli bir şeye sahip olamamak değil, başkalarının sahip oldukları üzerinden kendi imkânlarının sınırlarını sürekli olarak deneyimlemek anlamına da gelir.

Beslenme saati bu karşılaşmanın en açık örneklerinden biridir. Bir çocuk çeşitli ve yeterli bir beslenme çantası açarken diğeri yalnızca ekmek getirebilir veya hiç yiyecek getiremeyebilir. Çocuk bu farkın görülmesini istemediği için yemek yemekten kaçınabilir, aç olmadığını söyleyebilir veya arkadaşlarından uzaklaşabilir. Parayla yemek verilen okullarda ödeme yapabilen ve yapamayan çocukların farklı biçimlerde yemek yemesi de ekonomik ayrımları okulun gündelik düzeninin parçası hâline getirebilir. Böyle durumlarda maddi yoksunluk, utanma ve dışlanma deneyimleriyle iç içe geçer.

Okul toplumsal eşitsizlikleri elbette tek başına ortadan kaldıramaz. Ancak kamu politikaları çocukların yaşam koşullarını eğitim sürecinin bir parçası olarak dikkate aldığına, okul çocukların aç kalmadan, ihtiyaçlarını gizlemek veya ekonomik durumlarından utanmak zorunda bırakılmadan öğrenmeye ve sosyal yaşama katılabildikleri bir alan hâline gelebilir.

Sahadan Bulgular: Derin Yoksullukta Çocukların Gündelik Yaşamı

Derin Yoksulluk Ağı'nın İstanbul'da 2025 yılında gerçekleştirdiği 108 hanelik saha çalışması, farklı yoksunlukların çocukların gündelik yaşamında nasıl bir araya geldiğini gösteriyor. Çalışma Türkiye genelini temsil eden bir örnekleme dayanmıyor; DYA'nın izlediği ve derin yoksulluk koşullarında yaşayan hanelerden elde edilen verilere dayanıyor. Araştırmaya katılan 108 hanenin 97'sinde gıda güvencesizliği yaşanırken, 91 hane çocuklarının okul beslenmesini hazırlamakta, 93 hane okul masraflarını karşılamakta güçlük çektiğini belirtti. Yetmiş bir hane son iki yıl içerisinde elektrik, su veya doğal gaz kesintisi yaşarken 84 hane kirasını ödeyemediği için evsiz kalmaktan korktuğunu, 93 hane ise sağlık ve ilaç giderlerini karşılamakta zorlandığını ifade etti (Derin Yoksulluk Ağı, 2025a, ss.6-8).

DYA'nın barınma koşullarına odaklanan saha çalışması da rutubet, yetersiz ısınma, kalabalık yaşam alanları, sık taşınma ve kira güvencesizliğinin çocukların sağlık ve eğitim koşullarını, gündelik yaşamlarını ve çevreleriyle kurdukları ilişkileri birlikte etkileyebildiğini gösteriyor (Derin Yoksulluk Ağı, 2026a, ss. 1–6). Bu veriler, aynı hanede farklı yoksunlukların eş zamanlı yaşanabildiğini gösteriyor. Çocuğun okulda yaşadıklarının bir bölümü bu nedenle okuldan önce, yaşadığı evde başlıyor.

Yoksulluk çocukların zamanını da değiştirebiliyor. Okuldan ayrılan çocukların bulunduğu bazı hanelerde çalışmak ve hane gelirine katkıda bulunmak zorunluluğu, bu kararın nedenleri arasında yer alıyor. Bazı çocuklar ücretli işe yönelirken bazıları da ebeveynin çalışabilmesi için küçük kardeşlerinin bakımını üstlenebiliyor. Böylece çocuklukta oyun, dinlenme ve arkadaşlarla geçirilebilecek zaman, hanenin geçimini sürdürebilmekte kullanılan bir kaynağa dönüşebiliyor.

Beslenme ise bu eşitsizliklerin okul içinde en görünür hâle geldiği alanlardan biri. Çocukların beslenme çantasına ne konulacağı çoğu zaman sağlıklı bir menü tercihindense çok, o gün evde hangi gıdanın bulunduğuyla ilgili. Görüşmelerde tekrar eden “ne bulursam onu koyuyorum” ifadesi bu durumu oldukça açık biçimde ortaya koyuyor (Derin Yoksulluk Ağı, 2025a, s. 9). DYA'nın düzenli gıda desteği verdiği bir hanedeki sekiz yaşındaki bir çocuğun “Artık ben de zengin çocuklar gibi muz, mandalina yiyorum okulda” sözleri ise beslenme yoksulluğunun çocukların birbirleriyle kurdukları ilişkiye nasıl taşındığını gösteriyor (Derin Yoksulluk Ağı, 2025a, s. 9). Çocuk için muz ve mandalina yalnızca iki meyve değil, arkadaşlarının sahip olduğu bir imkâna kendisinin de erişebilmesinin işareti hâline geliyor.

Bu tür örnekler, dayanışmanın bir çocuğun gündelik yaşamında ne kadar somut ve önemli bir değişiklik yaratabileceğini gösteriyor. Düzenli gıda, kırtasiye, ilaç veya fatura desteği bir hanenin üzerindeki baskıyı azaltabilir ve çocuğun bazı temel ihtiyaçlara erişmesini sağlayabilir. Ancak bu destekler, ihtiyaçları belirli bir süre için karşılasa da ilgili hakların kamusal, eşit ve sürekli biçimde güvence altına alındığı anlamına gelmez. Bir çocuğun okulda yeterli beslenebilmesi bireysel bağışlara, dönemsel kampanyalara veya bir sivil toplum kuruluşunun o dönemde sahip olduğu kaynaklara bağlı kaldığında, desteğin sürekliliği de çocuk açısından belirsiz kalır. Hakkın gerçekleşmesi ise temel ihtiyaçlara erişimin kişisel inisiyatife ve değişken kaynaklara bırakılmamasını gerektirir.

Sahada karşılaştığımız çocukların yaşamları, sosyal politikaların kullandığı başlıklara kolaylıkla sığmıyor. Beslenme, barınma, enerji, bakım ve çalışma koşulları çocuğun eğitim ve sosyal yaşamında aynı anda kesişebiliyor; çocuk yoksulluğu bu nedenle tek tek eksiklerin tamamlanmasının ötesinde bir kamusal sorumluluğu gündeme getiriyor.

Beslenme Hakkı: Eğitim Sonuçlarının Ötesinde

Yetersiz beslenmenin çocukların fiziksel gelişimini, dikkatini, hafızasını, okula devamını ve öğrenme kapasitesini etkilediği uzun süredir biliniyor. Uluslararası değerlendirmeler de okul yemeği programlarının okula kayıt ve devam oranlarını artırabildiğini, beslenme yetersizliğini azaltabildiğini ve öğrenme sonuçlarını destekleyebildiğini gösteriyor. UNESCO ve diğ. (2023, s. 37) tarafından yayımlanan küresel değerlendirmede okul yemeği programlarının kayıt oranlarını yüzde 9, devam oranlarını ise yüzde 8 artırdığı aktarılıyor.

Bu sonuçlar okul yemeğinin eğitim açısından önemini gösterse de beslenme hakkının gerekçesini yalnızca çocuğun daha başarılı bir öğrenci olması, okula daha düzenli devam etmesi veya gelecekte daha üretken bir yetişkine dönüşmesi üzerinden savunduğumuzda, temel bir hak olan beslenme hakkını eğitim sisteminin ve ekonominin hedeflerine ulaşmasının bir aracına indirgeme riski ortaya çıkıyor.

Beslenme hakkının meşruiyeti yalnızca çocuğun okul başarısına veya ileride sağlayacağı ekonomik katkıya değil, insan onuruna, sağlığa ve yeterli bir yaşam standardına dayanmaktadır (Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi, 1999, par. 4, 6, 8 ve 13; Birleşmiş Milletler, 1995, md. 24 ve 27). Bir çocuğun yeterli ve sağlıklı beslenebilmesi sınav sonucundan, devamsızlık durumundan veya ileride sağlayacağı ekonomik katkıdan bağımsız olarak güvence altına alınmalıdır. Beslenmenin öğrenme, sağlık ve okul yaşamına katılım üzerindeki olumlu etkileri önemlidir; ancak bunlar hakkın gerekçesi değil, hakkın gerçekleşmesinin sonuçlarıdır.

Aynı nedenle beslenme hakkını yalnızca aç kalmamakla da sınırlayamayız. Çocuğun düzenli, yeterli, çeşitli, güvenli ve besleyici gıdaya erişebilmesi gerekir. Erken çocukluk dönemindeki gıda yoksulluğu, çocukların besleyici ve çeşitli gıdalara erişememesi ve bunları tüketememesi üzerinden tanımlanmakta; yetersiz besin çeşitliliğinin fiziksel büyüme, bağışıklık ve bilişsel gelişim üzerinde uzun süreli etkiler yaratabileceği belirtilmektedir (UNICEF, 2024). Bir çocuğun karnının herhangi bir yiyecekten doyurulması bu nedenle beslenme hakkının gerçekleştiği anlamına gelmez.

Okul yemeği politikası bu iki düzeyi birlikte taşıyabilir: Yeterli ve nitelikli beslenmeye erişim, çocukların öğrenmesini, okula devamını ve okul yaşamına katılımını destekler; aynı zamanda bu sonuçların hiçbirine bağlı olmayan temel insani bir haktır. Beslenmeyi temel bir yaşam hakkı olarak kabul ettiğimizde ise soru yalnızca yemeğin çocuklara ne kazandırdığı olmaktan çıkar ve bu hakkın hangi kamusal düzenlemelerle güvence altına alınacağına dönüşür. Okul yemeği tam da bu noktada, temel bir ihtiyacı aile gelirine, başvuru süreçlerine ve yardım kategorilerine bırakmamanın somut yollarından biri olarak karşımıza çıkar.

Okul Yemeği: Yardımdan Kamusal Hakka

Okul yemeği, çocukların beslenme hakkının kamusal olarak güvence altına alınabileceği en somut araçlardan biridir. Okul çağındaki çocukların büyük bölümünün düzenli olarak bulunduğu bir kurum üzerinden sunulması, hizmetin çocuklara doğrudan ve süreklilik içinde ulaşmasını mümkün kılar. Ancak okul yemeğinin nasıl örgütlendiği, yalnızca kaç çocuğa ulaştığını değil, çocuklar arasındaki eşitsizliklerle nasıl bir ilişki kurduğunu da belirler.

Gelir ölçütlerine dayanan seçici modellerde ücretsiz yemeğe erişim, ailenin belirli bir yoksulluk eşiğinin altında olduğunu kanıtlamasına bağlanır. Üstelik ücretsiz yemek alan çocukların farklı bir kart, sıra veya yemek düzeniyle ayrılması, ailenin ekonomik durumunu okul içinde görünür hâle getirerek damgalanmaya yol açabilir. Çocuk böylece ortak bir kamu hizmetinin kullanıcısı olmak yerine, yoksulluğu tespit edilmiş ve yardım alan kişi olarak konumlandırılır.

Evrensel okul yemeği bu ilişkiyi tersine çevirir. Bütün çocukların aynı hizmete erişmesi, yemeği belirli çocuklara sunulan bir yardımdan çıkararak okulun olağan bir parçasına dönüştürür. Nasıl öğretmen, ders kitabı, sınıf veya okulun ısınması yalnızca yoksul olduğu tespit edilen öğrencilere sağlanmıyorsa, okul günündeki temel beslenmenin de ailenin ödeme gücüne bağlanmaması gerekir. Evrensel okul yemeğinin asıl değeri bu anlamda yalnızca daha fazla çocuğa yiyecek ulaştırmasında değil, çocukların temel ihtiyaçlarından birini ailelerinin gelirinden ve “yardıma uygunluklarından” bağımsızlaştırmasında yatar.

Evrensellik bütün çocukların aynı ihtiyaçlara sahip olduğunu varsaymak anlamına gelmez. Engellilik, alerji, kronik hastalık, yaş, kültürel beslenme alışkanlıkları ve diğer özel ihtiyaçlar için farklı düzenlemeler gerekebilir. Buradaki ortaklık, herkese aynı yemeğin verilmesi değil, bütün çocukların yeterli ve kendilerine uygun beslenmeye aynı hakla erişebilmesidir. Evrensellik burada bütün ailelere aynı miktarda nakit aktarılması anlamına da gelmez; okul yemeği vergilerle finanse edilen ortak bir kamu hizmetidir.

Evrensel ücretsiz okul yemeği programlarına ilişkin araştırmalar, bu yaklaşımın programa katılımı artırabildiğini; özellikle öğle yemeğini kapsayan programların beslenme kalitesi, gıda güvencesi ve akademik sonuçlarla olumlu ilişkiler taşıdığını gösteriyor (Cohen ve diğ., 2021). Okul yemeği dünya ölçeğinde de istisnai bir uygulama değil: 2024 itibarıyla en az 466 milyon çocuk okul yemeği programlarından yararlanıyor ve en az 107 ülkede bu alanda ulusal politikalar bulunuyor (World Food Programme, 2025).

Programların kapsamı ve niteliği ülkeden ülkeye değişse de bu ölçek, okul yemeğinin geçici bir yardım faaliyeti olmaktan çok temel bir kamu politikası aracı olarak ele alınabildiğini gösteriyor. Türkiye’de mevcut düzenleme, taşınabilir eğitim kapsamındaki ilköğretim ve ortaöğretim öğrencilerine öğle yemeği verilmesini;

aynı okullarda kapsam dışında bulunan bazı öğrencilerin de sosyal yardım verileri dikkate alınarak hizmete dâhil edilebilmesini öngörüyor (Millî Eğitim Bakanlığı, 2014, md. 20/1 ve 20/4). Bu hizmetlerin korunması ve güçlendirilmesi önemli olmakla birlikte, mevcut düzenleme yalnızca belirli öğrenci gruplarını kapsamaktadır. Okul yemeği politikasının ileride gelir ölçütlerine dayalı biçimde genişletilmesi de evrensellik sorununu tek başına çözmeyecektir. Hizmet yalnızca ailesinin belirli bir gelir düzeyinin altında olduğu tespit edilen çocuklara sunulduğunda, çocukların yemeğe erişimi yine idari bir uygunluk değerlendirmesine bağlanacak ve okul içinde ayrıştırılma riski devam edecektir. Evrensel bir modelde ise okul yemeği, çocuğun taşınalı eğitim kapsamında bulunmasına, ailesinin gelirine veya sosyal yardım statüsüne bağlı olmaksızın bütün öğrencilere okul yaşamının olağan bir kamu hizmeti olarak sunulur.

Evrensel bir programın hedefi, okul öncesinden ortaöğretimin sonuna kadar her çocuğa okul günlerinde en az bir ücretsiz, yeterli ve nitelikli öğün sunmak olmalıdır. Bunun için besin değeri ve farklı beslenme ihtiyaçlarına ilişkin kamusal standartların oluşturulması, beslenme uzmanlığının programın planlama ve uygulama süreçlerine dâhil edilmesi ve hizmetin niteliğinin düzenli biçimde izlenmesi gerekir (Global Education Monitoring Report Team ve London School of Hygiene and Tropical Medicine, 2025, ss. 34, 42-43). Programın ailelerden bağış veya katkı payı alınmasına ya da dönemsel hayırseverliğe bağlı kalmaması, sürekli ve öngörülebilir bir kamu bütçesiyle güvence altına alınması da evrensellik için temel koşullardan biridir. Belediyeler, kooperatifler ve sivil toplum uygulamayı geliştirebilir; ancak çocukların beslenme hakkının sürekliliği vazgeçilmez olmalı ve kamusal sorumluluğa dayanmalıdır. Programın tasarımında çocukların görüşlerinin dikkate alınması da hizmetin niteliğinin temel unsurlarından biri olmalıdır. Bu katılım, önceden hazırlanmış birkaç menü arasından seçim yaptırmakla sınırlı kalmamalı; porsiyonların yeterliliği, yemeklerin sunulmuş biçimi, yemek için ayrılan süre ve yemekhanelerin engelli çocuklar açısından erişilebilirliği gibi gündelik deneyimleri kapsamalıdır. Böylece çocuklar yalnızca kendileri için tasarlanan bir hizmetin alıcıları değil, hizmetin biçimlenmesinde söz sahibi olan hak özneleri olarak kabul edilir (Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi, 2009).

Sonuç: Eğitim Hakkının Maddi Zemini

Çocuk yoksulluğu, çocukluğun hangi koşullarda yaşanabildiğini belirleyen yapısal bir olgudur. Açlık, güvencesiz barınma, sık taşınma, bakım sorumlulukları veya çalışmak zorunda kalma, çocukların oyun, dinlenme, arkadaşlık, öğrenme ve toplumsal yaşama katılım imkânlarını daraltabilir. Bu koşullar kişisel özelliklere indirgenemez; gelirin, sosyal korumanın ve temel hizmetlerin nasıl örgütlendiğiyle birlikte düşünülmelidir.

Bu nedenle eğitim hakkını yalnızca okul binası, öğretmen, müfredat ve sınav sistemi üzerinden tartışmak yeterli değildir. Çocuğun öğrenebilmesi ve okul

yaşamına onurlu biçimde katılabilmesi için beslenme, barınma, sağlık, ulaşım, bakım ve dinlenme koşullarının da güvence altına alınması gerekir. Bu maddi koşulları eğitimden ayıran bir yaklaşım, yoksulluğun ürettiği farklılıkların okul içinde motivasyon, başarı veya disiplin farklılıkları olarak okunmasına yol açabilir.

Çocuk yoksulluğuyla mücadele, ailelerin insanca yaşamaya yetecek ve öngörülebilir bir gelir güvencesine sahip olmasını; düşük ücretler ve güvencesiz çalışmayla mücadeleyi; barınma, sağlık, bakım, ulaşım ve beslenme gibi temel hizmetlerin hak olarak güvence altına alınmasını birlikte gerektirir. Bu nedenle çözüm, tek tek ailelere sunulan yardımlarla sınırlı kalmaz; gelirin bölüşümünden sosyal koruma sistemine ve kamusal hizmetlerin örgütlenmesine uzanan daha kapsamlı dönüşümleri gerekli kılar.

Evrensel okul yemeği ise bu bütüncül çerçevede içinde, temel bir ihtiyacın ailelerin ödeme gücüne, yoksulluğunu kanıtlamasına veya dönemsel yardımlara bağlı olmadan karşılanabileceğini gösteren somut bir kamusal politika örneğidir. Bütün çocukların yeterli ve nitelikli beslenmeye aynı hakla erişebildiği bir okul, toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmaya da bunların bazılarını okulun gündelik yaşamında yeniden üretmemeyi seçebilir.

Bu açıdan mesele yalnızca çocuklara okulda yemek verilip verilmemesi değildir. Çocukların temel ihtiyaçlarının ne ölçüde hanelere bırakılacağı, kamusal hizmetlerin yardım mı hak mı olarak örgütleneceği ve okulun çocuklar arasındaki toplumsal farklılıklar karşısında nasıl bir alan olacağı da tartışmanın parçasıdır. Eğitime eşit koşullarda erişim, çocuklardan okul kapısına geldiklerinde yaşam koşullarını dışarıda bırakmalarını beklemekle değil, bu koşulların yarattığı eşitsizlikleri azaltacak maddi zemini kurmakla mümkün olacaktır.

Kaynakça

Birleşmiş Milletler. (1995). Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. Resmî Gazete, 27 Ocak 1995, Sayı 22184.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2006). *General Comment No. 7 (2005): Implementing Child Rights in Early Childhood* (CRC/C/GC/7/Rev.1). United Nations.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi. (2009). *General Comment No. 12: The Right of the Child to Be Heard* (CRC/C/GC/12). United Nations.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi. (1999). *General Comment No. 12: The Right to Adequate Food* (E/C.12/1999/5). United Nations.

- Cohen, J. F. W., Hecht, A. A., McLoughlin, G. M., Turner, L. ve Schwartz, M. B. (2021). Universal School Meals and Associations with Student Participation, Attendance, Academic Performance, Diet Quality, Food Security, and Body Mass Index: A Systematic Review. *Nutrients*, 13(3), 911. <https://doi.org/10.3390/nu13030911>
- Derin Yoksulluk Ağı. (2025a). *17 Ekim 2025 Dünya Yoksullukla Mücadele Günü Basın Açıklaması: Yoksullarla Değil, Yoksullukla Mücadele*.
- Derin Yoksulluk Ağı. (2025b). *Yalnız Kadın Yoksulluğu 1. Bilgi Notu: Yalnız Anneler*.
- Derin Yoksulluk Ağı. (2026a). *Derin Yoksulluk Koşullarında Barınma ve Yaşam Araştırması*.
- Derin Yoksulluk Ağı. (2026b). *Engelli Yoksulluğu Bilgi Notu*.
- De Schutter, O. (2026). The Roadmap for Eradicating Poverty Beyond Growth. <https://www.neep-poverty.org/wp-content/uploads/2026/06/The-Roadmap-for-Eradicating-Poverty-Beyond-Growth.pdf>
- Global Education Monitoring Report Team ve London School of Hygiene and Tropical Medicine. (2025). *Education and Nutrition: Learn to Eat Well*. UNESCO. <https://doi.org/10.54676/TXXQ8198>
- ILO ve UNICEF. (2023). *More than a Billion Reasons: The Urgent Need to Build Universal Social Protection for Children*. Second ILO–UNICEF Joint Report on Social Protection for Children. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_protect/%40soc_sec/documents/publication/wcms_869602.pdf
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2014). Millî Eğitim Bakanlığı Taşıma Yoluyla Eğitime Erişim Yönetmeliği. Resmî Gazete, 11 Eylül 2014, Sayı 29116; son değişiklik 1 Ağustos 2024, Sayı 32619.
- OECD. (2018). *Equity in Education: Breaking Down Barriers to Social Mobility*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264073234-en>
- Thévenon, O., Manfredi, T., Govind, Y. ve Klauzner, I. (2018). *Child Poverty in the OECD: Trends, Determinants and Policies to Tackle It*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 218. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/c69de229-en>
- TÜİK. (2025). *Yoksulluk ve Yaşam Koşulları İstatistikleri, 2025*. Haber Bülteni, Sayı 53994, 30 Aralık 2025. <https://veriportali.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yoksulluk-ve-Yasam-Kosullari-Istatistikleri-2025-53994>
- UNESCO, UNICEF ve WFP. (2023). *Ready to Learn and Thrive: School Health and Nutrition Around the World*. UNESCO. <https://doi.org/10.54675/DSHQ1076>

UNICEF. (2024). *Child Food Poverty: Nutrition Deprivation in Early Childhood*.
<https://www.unicef.org/reports/child-food-poverty>

UNICEF. (2025). *The State of the World's Children 2025: Ending Child Poverty – Our Shared Imperative*. <https://www.unicef.org/reports/state-worlds-children/2025>

Uprichard, E. (2008). Children as 'Being and Becomings': Children, Childhood and Temporality. *Children & Society*, 22(4), 303–313.
<https://doi.org/10.1111/j.1099-0860.2007.00110.x>

World Food Programme. (2025). *State of School Feeding Worldwide 2024*.
<https://doi.org/10.71958/wfp130772>